M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

[illegible]

No. Ref.

Ser. 118

Title Lakshya Lakshana Sangraha

778

778

~~लक्ष्य लक्षणसंग्रह:~~

ॐ३१०२०२०२

Incomplete

: Lakshya-Lakshana- : Title Sangraha

: : : Author

: : : Editor

: : : Year, Vols.

: : : Publisher

778 : : : Remarks

778

अमरीकबरीभारभ्रमरीमुखरीकृतं ॥ दूरीकरोतु दुरितं गौरीचरणपंकजं ॥ ॥श्रीगणेश॥
॥ ॥परस्परतपःसंपत्फलायितपरस्परौ ॥ प्रपंचमातापितरौ प्राञ्चौ जायापती स्तुमः॥
॥१॥ उद्घाट्य योगकलया हृदयाब्जकोशं धन्यैश्चिरादपि यथारुचि गृह्यमाणः ॥ यः प्र
स्फुरत्यविरतं परिपूर्णरूपः श्रेयः स मे दिशतु शाश्वतिकं मुकुंदः ॥२॥ अलंकारेषु
बालानामवगाहनसिद्धये ॥ ललितः क्रियते तेषां लक्ष्यलक्षणसंग्रहः ॥३॥ येषां
चंद्रालोके दृश्यंते लक्ष्यलक्षणश्लोकाः ॥ प्रायस्त एव तेषामितरेषां त्वभिनवा विरच्यं
॥४॥ उपमा यत्र सादृश्यलक्ष्मीरुल्लसति द्वयोः ॥ हंसीव कृष्ण ते कीर्तिः स्वर्गंगामव
गाहते ॥५॥ यत्रोपमानोपमेययोः हृद्यं हृदयाह्लादित्वेन चारुसादृश्य [redacted] न

द्भूततयोल्लसति ॥ व्यंगमर्यादां विना स्पष्टं प्रकाशते ॥ तत्रोपमालंकारः ॥ हंसीवेत्यादावुदाहर
णे ॥ इयं च पूर्णोपमेत्युच्यते ॥ हंसी । कीर्तिः स्वर्गंगावगाहनमिव शब्दश्चेत्येतेषामुपमानोप
मेयसाधारणधर्मोपमावाचकानां चतुर्णामप्युपादानात् ॥ यथा वा ॥ गुणदोषौ बुधो गृ
ह्णन्निंदुक्ष्वेडाविवेश्वरः ॥ शिरसा श्लाघते पूर्वं परं कंठे नियच्छति ॥ अत्र यद्यप्युपमा
नोपमेययोर्नैकः साधारणो धर्मः ॥ उपमाने ईश्वरे चंद्रगरलयोर्ग्रहणमुपादानं तयोर्म
ध्ये पूर्वस्य चंद्रस्य शिरसा श्लाघनं वहनं ॥ उत्तरस्य गरलस्य कंठे नियमनं उपमेये बुधे
गुणदोषयोर्ग्रहणं ज्ञानं तयोर्गुणदोषयोर्मध्ये पूर्वस्य गुणस्य शिरसा श्लाघनं शि
रःकंपेनाभिनंदनं उत्तरस्य दोषस्य कंठे नियमनं कंठादुपरि वाचानुद्घाटनमिति भे
दात् ॥ तथापि इंदुगरलयोर्गुणदोषयोश्च बिंबप्रतिबिंबभावेनाभेदादुपादानज्ञाना
दीनां ग्रहणादिरूपैकधर्मोपादानेनाभेदाध्यवसायाच्च साधारणधर्मतेति पूर्वस्मा

ङ्दः॥ वस्तुतो भिन्नयोरप्युपमानोपमेयधर्मयोः परस्परसादृश्यादभिन्नयोः पृथगुपादा
नं बिंबप्रतिबिंबभावस्तालंकारिकसमयः॥ ॥ एवं चोपमानधर्मेणोपमावाचकस्य
च॥ एकद्वित्र्यनुपादाने भिन्नालुप्तोपमाष्टधा॥ तडिद्गौरेंदुतुल्यास्यं कर्पूरंती दृशोर्मम
कांस्वात्मवधूयंती दृष्टा तन्वी रहो मया॥ यत्र यामे लनं तत्र लोनोमेयश्च तदंते॥ तद्
तत्काकतालीयमवितर्कितसंगतं॥ ॥उपमेयादीनां चतुर्णां मध्ये एकस्य द्वयोस्त्रयाणां प्रति
पादकशब्दाभावेन लुप्तोपमेत्युच्यते॥ साचाष्टधा॥ वाचकलुप्ता॥ धर्मलुप्ता॥ धर्मवाचकलु
प्ता॥ वाचकोपमेयलुप्ता॥ वाचकोपमानलुप्ता॥ उपमानलुप्ता॥ धर्मोपमानलुप्ता॥ धर्मोप
मानवाचकलुप्ता चेति॥ तत्रोपमानलोपरहिता षड्भेदास्तडिद्गौरीत्यादिश्लोकेन
प्रदर्शिताः॥ तदुक्तोदाहरणश्लोके तत्र तडिद्गौरीत्यत्र वाचकलोपः॥ सत्र तडिदिव
गौरीति सर्वेषूपमानानि सामान्यवचनैरिति समासविधायकशास्त्रकृतः॥ इंदुतुल्या
स्येत्यत्र धर्मलोपः॥ सत्वेच्छिकः॥ न शास्त्रकृतः॥ कांस्येंदुतुल्यास्येति समपि वक्तुं शक्यत्वा २

सूत्रकृतं १

त्वात्॥ कर्पूरंती॥ अत्र धर्मवाचकलोपः॥ कर्पूरमिवाचरंतीत्यर्थे विहितस्य कर्पूरिवदानंदात्मका
चारार्थकस्य क्विपः द्ववशब्देन सह लोपात्॥ अत्र धर्मलोपश्चैच्छिकः॥ नयनयोरानंदकरतया
कर्पूरंतीति तदुपादानस्यापि संभवात्॥ कां स्वात्मवधूयंती अत्र वाचकोपमेयलोपः॥
कांसेति विशेषणसामर्थ्यात् स्वात्मानं स्मरवधूमिवाचरंतीत्यस्यार्थस्य गम्यमानत
यास्वात्मन उपमेयस्य सत्योपमावाचकेनानुपादानात्॥ सत्वेच्छिकः॥ स्वात्मनिं स्मर
रवधूयंतीत्युपमेयोपादानस्यापि संभवात्॥ काकतालीयमित्यत्र काकतालं
शब्देषु वृत्तिविषये काकतालसमवेतसमवेतक्रियावहिनोतेन काकागमनमिवता
लपतनमिव काकतालमिति इवार्थे समासः साच्च तद्विषयादिति ज्ञापकात् समासः॥
अत्र यत्रोपमेयं क्रमेण स्वचस्य घकचिंतमन्नं तत्रैव रहसि तन्व्या आगमनं च तेन स्व[illegible]स्य
तन्व्याश्च समागमः॥ काकतालसमागमसदृश इति फलति॥ ततः काकतालमिव
काकतालीयमिति द्वितीयस्मिंत्रिवार्थे समासाद्युत्तरं छ प्रत्यया दितिसूत्रेणाद्व प्रति

कृतावित्यधिकारस्थेनक्तप्रत्ययः॥ तथापतनदलितं तालफलं यथाकाकेनोपनतुरुंए
वंरहोतर्शनदलितकृत्यात्वीस्वेनोपनतुरुं इति तदर्थः॥ ततश्चात्र काकागमनतालप
तनसमा॥ गमनरूपस्य काककृतफलोपनेगरूसमस्य चौपमात्वस्यानुपादानात्॥
प्रत्ययार्थोपमायां गुपमानलोपः॥ समासार्थोपमायां वाचकोपमानलोपः॥ सर्वोप्य
यं लोपस्तु प्रत्ययविधायकशास्त्रकृतः॥ अविनतर्घितिसंजवमिति साधारणधर्म
स्यानुपादानेन प्रत्ययार्थोपमायां धर्मोपमानलोपः॥ समासार्थोपमायां धर्मो
पमानवाचकलोपः॥ इति समस्यादशावधातव्यं॥ एतेषां उदाहरणानि विस्त तराणि ७
रभयान्न लिख्यंते॥ ७॥ उपमानोपमेयत्वं यदेकस्यैव वस्तुनः॥ इंदुरिंदुरिव श्री
मानित्यादौ तदनन्वयः॥ ८॥ एकस्यैव वस्तुनः उपमानोपमेयत्ववर्णनमनन्व
यः॥ वर्ण्यमानमपि स्वस्य स्वेन साधर्म्येनान्वेतीत्युक्तत्वेः अनन्वयिनोप्यर्थस्याभि
धानं सदृशांतरव्यवच्छेदेनानुपमत्वद्योतनाय इंदुरिंदुरिव श्रीमानित्युक्ते द्वितीयसत्व

३

चंद्रस्यनान्यसदृशात्तीति सदृशांतरव्यवच्छेदोलभ्यते॥ ततश्च स्वेपिसादृश्यासंभवादनुपमत्वे
पर्यवसानं॥ यथावा॥ गगनं गगनाकारं सागरः सागरोपमः॥ रामरावणयोर्युद्धं रामरावणयो
रिव॥ पूर्वोदाहरणे श्रीमत्वस्य धर्मस्योपादानमस्ति इह तु गगनादिषु वैपुल्यादेर्धर्मस्य तत्रास्ती
ति विशेषः॥ पर्यायेण द्वयोस्तस्मिन्नुपमेयोपमानता॥ धर्मोर्थ इव पूर्णश्रीरर्थो धर्म इव त्वयि॥
द्वयोः पर्यायेणोपमानोपमेयत्वकल्पनं तृतीयसादृश्यव्यवच्छेदार्थं॥ धर्मार्थयोर्हि कस्य
चित्केनचित्सादृश्ये वर्णिते तस्याप्यनेन सादृश्यमर्थसिद्धमपि मुखतो वर्ण्यमानं तृतीयसदृश
व्यवच्छेदं फलति॥ यथावा॥ खमिव जलं जलमिव खं हंस इव चंद्रश्चंद्र इव हंसः॥ कुमुदाक
रास्ताराताराकाराणि कुमुदानि॥ पूर्वत्र पूर्णश्रीरिति धर्मोपात्तः इह तु निर्मलत्वादि
धर्मो नोपात्त इति भेदः॥ उदाहरणद्वयेपि प्रकृतयोरेवोपमानोपमेयत्वकल्पनं॥ रात्रिध
र्मर्षिस्थितिः शरदि गगनसलिलादीनां नैर्मल्यस्य वर्णनीयत्वात्॥ प्रकृताप्रकृतयोरप्येषा
संभवति॥ यथा॥ गिरिरिव गजराजोयं गजराज इवोच्चकैर्विभाति गिरिः॥ निर्झर इव मदधारा

व्य ५

मद्भावदेवास्यनिर्झरः स्रवति ॥ इतीयमुपमानस्योपमेयत्वप्रकल्पनं ॥ त्वल्लोचनसमं पद्मं त्वद्वक्त्र
सदृशो विधुः ॥ इत्यादावुपमानप्रातिलोम्यात्प्रतीपं ॥ ॥ यथावा ॥ यत्त्वन्नेत्रसमानकांति सलि
ले मग्नं तदिंदीवरं मेघैरंतरितः प्रिये तव मुखच्छायानुकारी शशी ॥ येपि त्वद्गमनानुसारिगत
यस्ते राजहंसा गतास्त्वत्सादृश्यविनोदमात्रमपि मे दैवेन न क्षम्यते ॥ ॥ अन्योपमेयलाभेन तस्या प ५
प्यनादरश्च तत् ॥ अलं गर्वेण ते वक्त्र मुकांताचंद्रोपि तादृशः ॥ अन्यस्तु केश्यगुणतया
वर्ण्यस्यान्यस्य सादृश्यो ममसदृमानस्योपमेयं किंचिद्दर्शितावता तस्य तिरस्कारो द्वि
तीयं प्रतीपं ॥ एवं तस्मादपि विच्छित्तिविशेषशालि ॥ यथावा ॥ गर्वमसंवाह्यमिमं लोचनयुगेन किं
वहसि भद्रे ॥ संतीदृशानि दिशि दिशि सरस्सु ननु नीलनलिनानि ॥ वर्ण्योपमेयलाभेन तथान्य
स्याप्यनादरः ॥ कः क्रौर्यदर्पस्ते मृत्यो त्वत्तुल्याः संति हि स्त्रियः ॥ छ ॥ अन्यस्तु केश्यगुणतया
कश्चिदप्युपमानत्वावमसदृमानस्य वर्ण्यमुपमेयं परिकल्प्य तावतातस्य तिरस्कारः पू
र्वप्रतीपवैपरीत्येन तृतीयं प्रतीपं ॥ यथावा ॥ अहमेव गुरुः सुदारुणानामिति हालाहल
तात मास्म दृप्यः ॥ ननु संति भूयांसि भुवनेस्मिन्वचनानि दुर्जनानां ॥ वर्ण्य

५

नान्यस्योपमाया अनिष्पत्तिवचनं च तत् ॥ मुधावादो मुग्धाक्षी त्वन्मुखाब्जं किलांबुजं ॥ छ ॥ अवर्ण्ये
वर्ण्योपमित्यनिष्पत्तिरुद्घाटिता ॥ यथावा ॥ आकर्णय सरोजाक्षी वचनीयमिदं भुवि ॥ शशांकस्त
व वक्त्रेण पामरैरुपमीयते ॥ प्रतीपमुपमानस्य कैमर्थ्यमपि मन्यते ॥ दृष्टं चेद्वदनं तस्याः किं पद्मेन
किमिंदुना ॥ छ ॥ उपमेयस्यैवोपमानप्रयोजनप्रयोजकधूर्वहत्वेनोपमानस्य कैमर्थ्यं उपमानप्राति
कूल्यात्पंचमं प्रतीपं ॥ यथावा ॥ तदोजसस्तद्यशसः स्थिता विमौ वृथेति चित्ते कुरुते यदा यदा
॥ तनोति भानोः परिवेषकैतवात्तदा विधिः कुंडलनां विधोरिति ॥ केचिदनयोरुपमेयोपमाप्र
तीपानामुपमाविशेषत्वेन तदंतर्भावं मन्यंते ॥ अन्ये तु पंचमं प्रतीपप्रकारं उपमानाक्षेपरूपत्वा
दाक्षेपालंकारमाहुः ॥ विषय्यभेदताद्रूप्यरंजनं विषयस्य यत् ॥ रूपकं तत्त्रिधाधिक्यन्यूनत्वानु
भयोक्तिभिः ॥ अयं हि धूर्जटिः साक्षाद्येन दग्धाः पुरः क्षणात् ॥ अयमास्ते विना शंभुस्तार्तीयीकवि
लोचनं ॥ शंभुर्विश्वमवत्यद्य स्वीकृत्य समदृष्टितां ॥ अस्या मुखेंदुना लब्धे नेत्रानंदे किमिंदुना ॥ सा
धीयमपरा लक्ष्मीः सुधासागरोदिता ॥ अयं कलंकिनश्चंद्रान्मुखचंद्रोतिरिच्यते ॥ छ ॥ विषयि उप
मानन्यूनतंप्रमादि ॥ विषयस्तदुपमेयं वर्णनीयं मुखादि ॥ विषयिणो भेदेन स्सरूपेण च विषय

स्यरंजनं रूपकं अन्यरूपेण रूपवतः करणात्।। तत्र कचित्प्रसिद्धविषय्यभेद पर्यवसितं।। कचिद्दे
प्रतीयमान एव तदीय धर्मारोपमात्रपर्यवसितं।। ततश्च रूपकं ताव द्विविधं।। अभेदरूपकं ताद्रू
प्यरूपकं मिति।। द्विविधमपि प्रत्येकं त्रिविधं। प्रसिद्धविषय्याधिक्य वर्णनेन तन्न्यूनत्ववर्णनेना
नुभयोक्त्या च।। एवं रूपकं षड्विधं।। अयं हि मादि श्लोकेन अभेदरूपकाणि। अस्या मुखेन्दुने
नु त्यादि सार्द्धश्लोकेन ताद्रूप्यरूपकाणि।। चाधिक्य न्यूनत्वानुभयोक्त्युद्देशक्रमप्राप्तितोऽप्येनोदाहृ
तानि।। येन दग्धा इति विशेषणेन वर्णनीये राज्ञि प्रसिद्धशिवाभेदानुरंजनात् शिवस्य पूर्वावस्था
तो वर्णनीय राजभावावस्थायां न्यूनत्वाधिक्ययोरवर्णनाच्चानुभयाभेदरूपकमाद्यं।। तृतीयश्लो
कन प्रहरणे तस्य पूर्वावस्थातो न्यूनत्व प्रदर्शनान्न्यूनाभेदरूपकं द्वितीयं।। न्यूनत्ववर्णनि
मया भेदस्य विदकलाद्यमस्कारिकारि। विषमदृष्टित्वपरित्यागेन जगदुत्कर्षकत्वात् शिव
स्य पूर्वावस्थातो वर्णनीयराजभावावस्थाया उत्कर्षविभावनादाधिक्ये भेदरूपकं तृतीयं।
एवमुत्तरेषु ताद्रूप्यरूपकोदाहरणेष्वपि क्रमेणानुभयन्यूनाधिकभावा ऊह्याः।। अनेनैव
व क्रमेणोदाहरणान्तराणि।। ।। चंद्रज्योत्स्नाविशदपुलिने सैकते स्मिन्सरय्वा वादद्यूतं चि
रतरमभूत् सिद्धयूनोः कयोश्चित्।। एको वक्ति प्रथमनिहतं कैटभं कंसमन्यः स त्वं तत्त्वं कथय 5

भवता को हतस्तत्र पूर्वं।। अत्रैतस्मिन्ननेन यः कंसकैटभयोर्हन्ता गरुडध्वजस्तस्य तादात्म्यं वर्णनीयस्यपरा
तः प्रतिपाद्यतं प्रतिकंसकैटभवधयोः पौर्वापर्यप्रश्नव्याजेन तत्तादात्म्यदृढीकरणात् पूर्वावस्था
तो उत्कर्षापकर्षयोरविभावनाद्ध्यानुभयाभेदरूपकं।। वेधा द्वेधा भ्रमं चक्रे कान्तासु कनकेषु च।।
ना तासु तेष्वप्यसक्तः साक्षाद्भर्गो नराकृतिः।। अत्र साक्षादिति विशेषणेन विरक्तस्य प्रसिद्धशिव
तादात्म्यमुपदर्श्य नराकृतिरिति दिव्यमनुष्यत्वविवेकत्व प्रतिपादनान्न्यूनाभेदरूपकं।। त्वय्यागते कि
मिति वेपत एष सिन्धुस्त्वं सेतुमन्थकृतः किमसौ विनेति।। द्वीपान्तरेपि न हितैस्तव भूमिदेव त्वयि
राजपुंगव निषेपत एव लक्ष्मीः।। अत्र त्वं सेतुमन्थकृदिति सेतोरमृतमंथनस्य च कर्तुर्वि
प्रतिमेन वर्णनीयस्य तादात्म्यमुक्त्वा तथापि त्वदागमनं न सेतुबंधाय मंथनाय चेति स
मुद्रेण न चेतव्यं।। द्वीपान्तरानीम त्वद्दशवदत्वेन पूर्ववत्।। द्वीपान्तरे जेतव्याभावात् नाप्ति
लक्ष्मीकत्वेन मथनप्रसक्त्यभावाच्च।। चेति पूर्वावस्थातो उत्कर्षविभावनादधिकाभेदरूपकं।।
किं पद्मस्य रुचिं न हंति नयनानंदं विधत्ते न किं वृद्धिं वा झषकेतनस्य कुरुते नालोकमात्रे
ण किं।। वक्त्रेंदौ तव सत्ययं यदपरः शीतांशुरुज्जृंभते दर्पस्स्याद मृतेन चेदिह तदप्यस्त्येव बिंबाधरे।।

मा॰

अथामरः श्रीतांशुरित्यनेन वचोरोः प्रसिद्धचंद्रेमाविष्कृत्य तप्यप्रसिद्धचंद्रकार्यकारित्वं मात्र
प्रतिपादनेनोत्कर्षापकर्षयोरप्रदर्शनादनुभयताद्रूप्यरूपकं ॥ अवन्तुर्य्यदनोर्व्वेला छिबाअ
पपरतो हरिः ॥ अभालले चनः शंभुर्भगवान्बादरायणः ॥ अत्रार्द्धनादावपर इति विशेषणा
त्रिधापि ताद्रूप्यमात्रविवक्षा विभाविता चतुर्वदनत्वादिवैकल्यं चोक्तमिति न्यूनताद्रूप्यरूपकं ॥
इदं विशेषालुदाहरणमिति वामनमतं ॥ यदाह । एकगुणहानौ गुणसाम्यदार्ढ्ये विशेषोक्तिरिति ॥ किम
स्तु निर्दयितैर्जैदमन्यसेमयि निमग्नैर्वुभीमसुतामनः ॥ ममकिल श्रुतिमाहतदर्पिकौनलमुखेंदुप
रां विबुधस्मरः ॥ अत्र दमयंतीकृतनलमुखोपालंभेन प्रसिद्धचंद्रेण निर्वाह्ये कालिकमनःप्रवेशकर्तिता
स्पर्यविषयः । किंतु नलमुखचंद्र एवेति ततोऽस्याधिक्यप्रतिपादनाद्वधिकताद्रूप्यरूपकं ॥ रूपक
स्य निरवयवकत्वादिनेदप्रपंचनं तु चित्रमिमांसायां द्रष्टव्यं ॥ ॥ परिणामः ॥ क्रियार्थे चेद्विषयी वि
त्न षयात्मना ॥ प्रसन्नेन दृगब्जेन वीक्षते मदिरेक्षणा ॥ ॥ यत्रारोप्यमाणो विषयी किंचित्कार्योपयोगि
त्वेन प्रतिबध्यमानः स्वतःस्वस्य तदुपयोगित्वासंभवात् प्रकृतात्मतापत्तिमपेक्षते तत्र परिणामः ॥
अस्योदाहरणं प्रसन्नेनेति ॥ अत्र स्वस्य वीक्षणोपयोगित्वं निबध्यते । न तु दृशः । मयरव्यंसकादि

९

समासेनोत्तरपदार्थप्राधान्यात् ॥ न चोपमितसमासाश्रयणेन दृगब्जमिवेति पूर्वपदार्थप्राधान्यमस्त्वि
ति वाच्यं ॥ प्रसन्नेनेति सामान्यधर्मप्रयोगात् ॥ उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्याप्रयोगे इति तदप्रयोग
३५ एवोपमितसमासानुशासनात् ॥ अब्जस्य वीक्षणोपयोगित्वं न स्वात्मना संभवति अतस्तस्य प्रकृता
त्मतापरिणत्यपेक्षणात्परिणामालंकारः ॥ यथा वा ॥ तीर्त्वा भूतेशमौलिस्रजममरधुनीमात्मनासौ
तृतीयस्तस्मै सौमित्रिमैत्रीमयमुपकृतवानातरं नाविकाय ॥ व्यामग्राह्यस्तनीभिः शबरयुवतिभिः
द्६ कौतुकोदंचदक्षं कृच्छ्रादन्वीयमानः क्षणमचलमथो चित्रकूटं प्रतस्थे ॥ ॥ अत्रारोप्यमाणः आतरः सौ
मित्रिमैत्रीरूपतापत्त्या गुहोपकारलक्षणकार्योपयोगी न स्वात्मना ॥ गुहस्य रघुनाथप्रसादैकापेक्षत्वे
न वेतनार्पणत्वाभावादिति परिणामः ॥ वक्रनिर्वक्रधोरेवैषार्थवादे कृष्णोदंधेरेव दृश्यते ॥ स्त्रीभिकामो धि
भिस्यद्रूः कालः शत्रुभिरेहिमः ॥ ॥ यत्र नानाविधधर्मयोगपेक्षं वस्तुनस्तद्धर्मयोगरूपनिमित्तने
दादनेकेन गृहीता अनेकधोल्लेखस्यते । स उल्लेखः । अनेकधोल्लेखनेरूच्या धिश्चिनयादिकं यथा
ईप्सयोल्लेके । रुचिरभिरतिः । अर्थिलिप्सा । स्त्रीभिर्दिल्याधुराहरणी ॥ अत्र एक एव रामाराव्ययिथि
तरणपराक्रमशाली स्त्रीभिरर्थिभिः अर्थिभिः कामकल्पतरुकोलरूपोद्दष्टः ॥

य

यथावा॥ नगत्रातेतिरुद्धानि:श्रीकांतद्युतिमोचितैः॥ यथास्थितस्यबाला निर्दष्टःशौरिक्तकौतकं॥ अत्रस्त
थानीतंनकंगलेत्वरयात्रायतेस्मसोयमादिपुरुषइति भ्रधानिसंसारजीत्यातद्युनयाधिनी॥ किकलोम
थुरांपुरीप्रविशत्॥ दृष्टः॥ यस्तथाचंचलत्वेप्रसिद्धयाःश्रियोपिकामोपचारवैदग्ध्येन निस्पवद्धनः
सोयंदिव्यमुवेतियुवतीसमूहैःसौत्कंठैर्दृष्टः॥ बालानिरस्तुबालागतरूपवेषालंकारदर्शनमात्रजालसा
निर्यथावस्थितवेशादियुक्तोदृष्टइतिबहुधोल्लेखः॥ पूर्वःकामत्वाद्यारोपेणरूपकमतंकीर्तिः॥ अ
यंउल्लेखइतिभेदः॥ एकेनबहुधोल्लेखेप्यसौविषयभेदतः॥ गुरुर्वचस्यर्जुनोयंकीर्तौभीष्मःशरास
धे ने॥ गृहीतृभेदाभावेपिविषयभेदाद्बहुधोल्लेखेप्यसौउल्लेखः॥ उदाहरणंगुरुरस्तेषमंकीर्त्ति॥ वचो
विषयेमहानत्पटुरितिवत् बृहस्पतिरिलाघ्यर्थौतस्यापिक्रोडीकरणात्॥ श्लेषोयथा॥ असुभांक्र
चयोःसृशांविलग्नेविपुलंचकुचेविस्तृतंनितंवे॥ अरुणाधरमाविर्लुचित्तेकरुणाशालिकपा
लिभागधेयं॥ स्यात्स्मृतिभ्रांतिसंदेहैस्तदंकालंकृतित्रयं॥ पंकजंपश्यतःकांतामुखंमेगागतेमनः॥ छ॥॥ अ
यंभ्रमत्रमधुपस्त्वन्मुखंवेत्तिपंकजं॥ पंकजंवानुधांसुर्वेत्यस्माकंननिर्णयः॥ छ॥॥ स्मृतिभ्रांतिसंदेहैःसा
दृश्यान्निबध्यमानैःस्मृतिमान्भ्रांतिमान्ससंदेहइतिस्पष्टमाद्यपदांकितमलंकारत्रयंभवति॥ तच्चक्रमे

७ राम

णोदाहृतं॥ यथावा॥ दिव्यानामपिकृतविस्मयांपुरस्तादंभस्तःस्फुरदरविंदचारुहस्तां॥ उद्वीक्ष्यश्रि
यमिवकांचिदुत्तरंतीमस्मार्षीज्जलनिधिमंथनस्यशौरिः॥ पूर्वत्रस्मृमदुदाहरणेसदृशस्येवस्मृ
३ पू तिः॥ अत्रसदृशलक्ष्मीस्मृतिर्वकं तत्संबंधिनोजलनिधिमंथनस्यापिस्मृतिरितिभेदः॥ प
लाशकुसुमभ्रांत्याशुकतुंडेपतत्यलिः॥ सोपिजंबूफलभ्रांत्यातमलिंधर्तुमिच्छति॥ अत्रान्योन्यवि
षयभ्रांतिनिबंधनंपूर्वोदाहरणाद्विशेषः॥ जीवनग्रहणेनम्राःगृहीत्वापुनरुन्नताः॥ किंकनिष्ठाः
किमुज्येष्ठाःघटीयंत्रस्यदुर्जनाः॥ पूर्वोदाहृतसंदेहःप्रसिद्धकोटिकःअयंतुकविकल्पित
कोटिकइतिभेदः॥ छ ॥ शुद्धापह्नुतिरन्यस्यारोपार्थोधर्मनिह्नवः॥ नायंसुधांशुःकिंतर्हिव्यो
मगंगासरोरुहं॥ ॥ वर्णनीयेवस्तुनितत्सदृशधर्मारोपफलकस्तदीयधर्मनिह्नवः॥ ब्र
विमतिविकासोत्प्रेक्षितधर्मोतरस्यापिवानिह्नवः॥ शुद्धापह्नुतिः॥ यथा॥ चंद्रेवियन्नदीपु
डरीकत्वारोपफलकस्तदीयधर्मस्यखंडत्वस्यापह्नवः॥ यथावा॥ अंकंकेपिशशंकिरेजलनि
धेःपंकंपरेमेनिरेसारंगंकतिचिच्चसंजगदिरेभूच्छायमिच्छन्परे॥ इंदौयद्दलितेंद्रनीलनि

करश्यामंदरीदृश्यते तेन्मांडं निशिपीतमंधतमसं ऊर्ध्वनिस्तमाचक्ष्महे ॥७४॥ अत्रौत्प्रेक्षिकधर्म
णामप्यपह्नवः परपक्षत्वोपन्यासाद्धर्मसिद्धः ॥ सएवयुक्तिपूर्वश्चेदुच्यते हेत्वपह्नुतिः ॥ नें
दुस्तीव्रो न निश्यर्कस्तिं धोरौर्वोयमुत्थितः ॥७५॥ अत्र चंद्रे एवसीकृत्य नेशात्मतमुक्तिरपि
चंद्रचंद्रत्वस्यसम्यत्वापह्नवोवडवानलत्वारोपार्थः ॥ यथा वा ॥ मंथानभूमिधरमूलशिलासह
स्रसंघट्टनव्रणकिणः स्फुरतींदुमध्ये ॥ छायामृगः शशकइत्यतिपामरोक्तिस्तेषां कथं चिदपि
तत्र बहिःप्रसक्तिः ॥ अत्र इंदुमध्ये मंथनकालिकमंदरशिलासंघट्टनकिणस्यैव छायादीनां संभ
वो नास्तीति कायात्वाद्यपह्नवः ॥ पामरवचनत्वोपन्यासेनाविष्कृतः ॥ अत्रैतस्यारोपार्थः पर्यस्ताप (न्य)
र्यस्तापह्नुतिस्तु सः ॥ नायं सुधांशुः किं तर्हि सुधांशुः प्रेयसीमुखं ॥ यत्र कश्चिद्वस्तुनि तदीयध
र्मनिह्नवोन्यत्र वर्णनीयवस्तुनि तस्य धर्मस्यारोपार्थः स पर्यस्तापह्नुतिः ॥ यथा चंद्रे चंद्रत्व
निषेधो वर्णनीयप्रेयसीमुखे तदारोपार्थः ॥ यथा वा ॥ हालाहलो नैव विषं विषं रमा जनाः परं व्य
त्ययमत्र मन्वते ॥ निपीय जागर्ति सुखेन तं शिवः स्पृशन्निमां मुह्यति निद्रया हरिः ॥ पूर्वो

॥८॥

दाहरणे हेतूक्तिर्नास्तीति ॥ अत्र त्वस्तीति भेदः ॥ ततश्च पूर्वापह्नुतिभेदद्वयापि द्वैविध्यमपि दृष्टव्यं ॥
भ्रांतापह्नुतिरन्यस्य शंकायां भ्रांतिवारणे ॥ तापं करोति सोत्कंपं ज्वरः किं न सखि स्मरः ॥
७६ ॥ अत्र तापं करोतीति स्मरवृत्तांते कथिते तस्य ज्वरसाधारण्याद् ज्वरबुध्या सख्या ज्वरः
किमिति पृष्टे न सखि स्मर इति तत्त्वोक्त्या भ्रांतिवारणं कृतं ॥ यथा वा ॥ नागरिकस्समु
धिकोत्र द्विरिह महिषः कोयमुन्नयतः पृष्टः ॥ नहि नहि करिकलभोसौ शुंडादंडो
यमस्य न हि पुच्छः ॥ ७७ ॥ संभावितभ्रांतिपूर्विकायां भ्रांतापह्नुतावुदाहरणं ॥ कविकल्पितभ्रांति
मूले यथा ॥ जटानेयं वेणीकृतकचकलापो न गरलं गलेकस्तूरीयं शिरसि शशिलेखा न कुसुमं ॥
इयं भूतिर्नांगे प्रियविरहजन्मा धवलिमा पुरारातिभ्रांत्या कुसुमशर किं मां प्रहरसि ॥ अत्र कवि
कल्पितभ्रांतिर्जटानेयमित्यादिनिषेधमात्रोन्नेया ॥ पूर्ववत्सभ्यासंभवात् ॥ दंडीत्वत्रतत्त्वाख्यानो
पमेत्युपमाभेदं मेने ॥ यदाह ॥ न पद्मं मुखमेवेदं न भृंगौ चक्षुषी इमे ॥ इति विस्पष्टसादृश्यात्तत्त्वा
ख्यानोपमैवेति ॥ छेकापह्नुतिरन्यस्य शंकातस्तथ्यनिह्नवे ॥ प्रजल्पन्मत्पदे लग्नः

कांतः किं न हि हेतुपूरः॥ कस्यचित्कंचित्प्रति रहस्योक्तावन्येन श्रुतायां स्वोक्तेरन्यथातिरयस्य र्जनेन
तस्याप्निह्नवे छेकापह्नुतिः॥ छेकस्य विदग्धस्यापह्नुतिः॥ यथा नाथिकया नर्मसखीं प्रतिज
ल्पन्नू मंतपदे लग्न इति स्वनायकवृत्तांते निवेद्यमाने तदाकर्ण्य कांतः किमिति पृष्टं कितवती सा
न्यां प्रति न हि तु पूर इति निह्नवः॥ यथा वा॥ सीत्कारं शिक्षयति व्रणयत्यधरं तनोति रोमांचं। नाग
रिकः किं मिलितो न हि न हि सखी हैमः पवनः॥ इदमर्थ्यमयोजनया॥ तस्य पुनिह्नवे उदाहरणं शास्त्र
योजनया यथा॥ पयोत्वत्रयने स्मरामि सततं नावोजनत्वं कुंतले नीलेषु स्पृति किं करोमि महितैः क्री
तो नवद्धिक्रमैः॥ इत्थं स्वप्नवचो नु नाथ्यमरूपानिर्जल्पितो [illegible] पाकृतस्त्वत्स्परमेवतद्य
प्रदिशान्नु क्रीडाविटः पातु वः॥ सर्वमिदं विषयांतरयोजने उदाहरणं॥ विषयैक्येपि अवस्थानभेदेन
योजने यथा॥ वदंती जारवृत्तांतं पत्यौ धूर्ता सखीधिया॥ पतिं बुधा सखि ततः प्रबुद्धास्मी
त्यपूरयत्॥ कैतवापह्नुतिर्व्यक्तौ व्याजाद्यैर्निह्नुतौ पदैः॥ निर्यांति स्मरनाराचाः कांतादृक्पा
तकैतवात्॥ अत्र असत्यत्वाभिधायिना कैतवपदेन नेमे कांताः कटाक्षाः किंतु स्मरनाराचा इत्यपह्नवः ९

प्रतीयते॥ यथा वा॥ रिक्तेषु वारिकथया विपिनोदरेषु मध्याह्नजं नितमहातपतापतप्ताः॥ स्कंधांतरोच्छि
तरवाग्निशिखाछलेन जिह्वां प्रसार्य तरवो जलमर्थयंते॥ संभावनास्यादुत्प्रेक्षा वस्तुहेतुफलात्मना॥
उक्तानुक्तास्पदाद्यात्र सिद्धासिद्धास्पदे परे॥ धूमस्तोमं तमः शंके कोकी विरहशुष्मणां॥ लिंपतीव तमों
गानी वर्षतीवांजनं नभः॥ रक्तौ तवांघ्री मृदुलौ भुवि विक्षेपणाद्ध्रुवं॥ त्वन्मुखाभेच्छयानूनं पद्मैर्वैराय
ते शशी॥ मध्यः किं कुचयोर्धृत्यै बद्धः कनकदामभिः॥ प्रायो मुंत्वत्सदैनैक्यं प्राप्तुं तोये तपस्यति॥
अन्यधर्मसंबंधे निमित्तेनान्यस्यान्यतादात्म्यसंभावनमुत्प्रेक्षा॥ सा च वस्तुहेतुफलात्मनां गोचर
त्वेन त्रिविधा॥ तत्र वस्तूत्प्रेक्षणे कस्यचिद्वस्त्वंतरतादात्म्यसंभावने [illegible] प्रथमा स्वरूपोत्प्रेक्षेत्युच्यते।
अहेतोर्हेतुभावेनाफलस्य फलात्मनाचोत्प्रेक्षा॥ हेतूत्प्रेक्षा फलोत्प्रेक्षेत्युच्यते॥ तत्राद्या स्वरूपोत्प्रेक्षा
उक्तविषयानुक्तविषया चेति द्विविधा॥ परे हेतुफलोत्प्रेक्षे सिद्धविषयौ तथा असिद्धविषयतया प्रत्ये
२हि कं द्विविधे॥ एवं वस्तूत्प्रेक्षणां धूमस्तोममित्यादीनि क्रमेणोदाहरणानि॥ रजनीमुखे सर्वत्र
विस्तमरस्य तमसो नैल्यदृष्टिप्रतिरोधकत्वादिधर्मसंबंधेन गम्यमानेन निमित्तेन सद्यः त्रिय

विघटितसर्वदेशस्थितकोकांगनाहृदयगतप्रज्वलितविरहानलधूमस्तोमतादात्म्यसंभावनास्वरूपोत्प्रेक्षा
॥ तमसो विषयस्योपादानादुक्तविषया तमोव्यापनस्य नभःप्रभृतिभूपर्यंतं सकलवस्तूनां मलिनीकरणे
न निमित्तेन तमःकर्तृकअंजनलेपनतादात्म्योत्प्रेक्षा ॥ नभःकर्तृकांजनवर्षणतादात्म्योत्प्रेक्षा चानुक्तवि
षयास्वरूपोत्प्रेक्षा ॥ उभयत्रापि विषयभूतस्य तमोव्यापनस्यानुपादानात् ॥ न च नेत तमसो व्यापनेन
निमित्तेन लेपनकर्तृतादात्म्योत्प्रेक्षा न नभसोऽभूपर्यंतं गाढनीलिमव्याप्तत्वेन निमित्तेनांजनवर्षणकर्तृता
दात्म्योत्प्रेक्षा चेत् त्प्रेक्षाद्वयमिदमुक्तविषयमेवास्त्विति ॥ मैवं ॥ लिंपतीवर्षतीति साख्यातयोः कर्तृवाचक
त्वविभावप्रधानमाख्यातमिति स्मृतेर्धात्वर्थत्वे क्रियाया एव प्राधान्येन तदुपसर्जनत्वेनान्वितस्य क
र्तुरुत्प्रेक्षणीयतयान्वयासंभवात् ॥ अत एवाख्यातार्थस्य कर्तुः क्रियोपसर्जनत्वेनान्यत्रान्वयासंभवादे
व हेतोस्तस्योपमायामुपमानतया अन्वयोपि दंडिना निराकृतः ॥ ॥ कर्त्राद्यपि उपमानं स्यान्नग्नतौ सो
क्रियापदे ॥ स्वक्रियासाधनव्यग्रो नालमन्यद्व्यपेक्षितुमिति केचित्तु ॥ तमो नभसो विषययोस्तात्कर्तृक
लेपनवर्षणरूपधर्मोत्प्रेक्षा धर्मोत्प्रेक्षा चेति एतद्
द्वैविध्यं द्रष्टव्यं ॥ चरणयोः स्वतःसिद्धरक्तवस्तुतो विक्षेपणं न हेतुरिति अहेतोस्तस्य हेतुभावेन सं

क्षिप्ति ९

१०

भावना हेतूत्प्रेक्षा ॥ विक्षेपणस्य विषयस्य सत्त्वात् सिद्धविषया ॥ चंद्रपद्मविरोधेन स्वाभाविकेनाधिकावदनकां
तिभ्रे नहेतुरिति तत्रापि हेतुत्वसंभावनाहेतूत्प्रेक्षा वक्तृतत्त्वबोधोऽयमस्या वाद सिद्धविषया ॥ म
ध्यस्य च मे व उक्तौ धरति न तु कनकदामबंधनत्वेनाध्यवसितायाव लित्रयशालितायाबलादिति
मध्यकरोक्तं चयधृतेस्तत्फलत्वेनोत्प्रेक्षा सिद्धविषया फलोत्प्रेक्षा ॥ उत्पलज स्यजले निमज्जनवस्थि
तेरुदवासतपस्त्वेनाध्यवसितायाः कामिनीचरणसाम्यप्राप्तिर्न फलमिति तस्यागगनऊसुमा
यमानायास्तत्फलत्वेनोत्प्रेक्षणमसिद्धविषया फलोत्प्रेक्षा ॥ अनेनैव क्रमेणोदाहरणांतराणि ॥
बालेंदुवक्राण्यविकासभावाद्बभुः पलाशान्यतिलोहितानि ॥ सद्योवसंतेन समागतानां नखक्ष
तानीव वनस्थलीनां ॥ अत्र पलाशमुकुलानां वक्रत्वलौहित्यसंबंधेन निमित्तेन सद्यःकृ
तनखक्षततादात्म्यसंभावना उक्तविषयास्वरूपोत्प्रेक्षा पूर्वोदाहरणे निमित्तभूतस्सं
बंधो गम्य इह तूपात्त इति भेदः ॥ न चिविवशाद्वस्यसाध्यपरमत्वेन प्रसिद्धतरत्वादुपमै
वास्तु लिंपतीवेत्युदाहरणे लेपनकर्तुरुपमानतार्हस्य क्रियोपसर्जनत्वबादिह नखक्षता

नामत्योपसर्जनत्वस्योपमाबाधकत्वस्याभावात्।उच्यते॥उपमायायत्रकश्चित्स्थितेरपिन
खव्हतेःसरुवर्त्कुंशक्यतयावसंतनामकसमागतवनस्थलीसंबंधित्वेविशेषणानपेक्षत्वादि
हतदुपादानंपलाशमुकुलानांनखक्षततादात्म्यसंभावनायामेवेवशब्दंप्रवस्थापयतीति
तथात्वएवतद्विशेषणसाफल्यात्।अस्तिचसंभावनायामपीव[illegible]ः॥दूरेति॥दूरंदेवदत्तइवभा
तिइति।पीनस्त्रीवतरंगाग्रैःसमुद्रःफेनचंदनं।तदादायकरैरिंदुर्लिंपतीवदिगंगनाः॥अत्रतरंगा त५
ग्रैःफेनचंदनस्यप्रेरणंपेषणतयोत्प्रेक्ष्यते॥समुद्रादुच्छितस्यचंद्रस्यप्रथमंसमुद्रपूरेप्रसृतानांकराणांक्लिन्नव्याप
नंचसमुद्रोपात्तफेनचंदनकृतलेपनत्वेनोत्प्रेक्ष्यते॥उभयत्रक्रमेणसमुद्रपूरप्रांतगतफेनचंदनपुंजीभावनं
दिशांधवलिमकरणंचनिमित्तमितिफेनचंदनप्रेरणकरव्यापनयोर्विषयोरनुपादानादनुक्तविषयेस्वरूपो
त्प्रेक्षेयं।येषांतूपात्तयोःसमुद्रचंदनयोरेवतत्कर्तृकपेषणलेपनरूपधर्मेणोत्प्रेक्षेतिमतं॥तेषांमतेपूर्वोदा
हरणेप्यमिलितधर्म्यंतरतात्पर्योत्प्रेक्षा॥इहतुधर्मिणि।धर्मसंसर्गोत्प्रेक्षेतिभेदोगंतव्यः॥रात्रौरवेर्दिवाचं
द्रस्याभावादिहसप्रस्तुः॥अमोघतापयशसीस्त्ववान्सततो।दितोरात्रौरवेर्दिवाचंद्रस्याभावःस
१२

त्रपिप्रतापयशःसर्गेनहेतुरितितस्यतद्धेतुत्वसंभावनासिद्धविषया।हेतूत्प्रेक्षा॥विवस्वतानायिषतेवमिश्राःस्व
गोमसत्त्वेणसमंजनानां॥गावोपिनेत्रापरनामधेयास्तेनेदमांध्यंखलुनांधकारैः॥अत्रविवस्वताकृतंस्वकिरणैः।
सरुजनलोचनानांनयनमसदेवराज्ञावांध्यंघातितहेतुत्वेनोत्प्रेक्ष्यतइति।असिद्धविषयाहेतूत्प्रेक्षा॥पूरंविधु
र्वर्धयितुंपयोधेःशंकेयमेणांकमणिःकियंति।पयांसिदोग्धिप्रियविप्रयोगसशोककोकीनयनेकियंति
।अत्रचंद्रेणकृतंसमुद्रस्यपूरणंस्वदेवदानेनकृतस्यचंद्रकांतद्रावणस्यकोकांगनाबाष्पस्रावणस्यचफल
त्वेनोत्प्रेक्ष्यतइतिसिद्धविषयाफलोत्प्रेक्षा॥रथस्थितानांपरिवर्तनायपुरातनानामिववाहनानां।उत्प
त्तिभूमौतुरगोत्तमानांदिशिप्रतस्थेरविरुत्तरस्यां॥अत्रोत्तरायणस्यौत्तरस्योपरिवर्तनमसदेवफलत्वेनो
फलत्वेनोत्प्रेक्ष्यतइत्यसिद्धविषयाफलोत्प्रेक्षा॥एताएवोत्प्रेक्षा॥ ॥मन्येशंकेध्रुवंप्रायोनूनमित्येवमादि
भिः॥उत्प्रेक्षाव्यज्यतेशब्दैरिवशब्दोपितादृशः॥इयमुत्प्रेक्षाव्यंजकत्वेनपरिगणितानांशब्दानामप्रयोगेग
म्योत्प्रेक्षा॥यथा॥तत्कीर्तिःभ्रमणश्रांताविवेशस्वर्गनिम्नगामिति॥रूपकातिशयोक्तिःस्यान्निगीर्याध्य
वसानतः॥पद्मपत्रीलोत्पलद्वंद्वानिःसरंतिशिताःशराः॥विषयस्यस्वस्वशब्देनोक्तिःखनंविना।विष

यिवाचकेनेवशब्देनग्रहणं विषयनिगरणं तत्पूर्वकं विषयस्यविषयिरूपतयाध्यवसानमाहार्यनिश्चयः॥तस्मि
न्सतिरूपकातिशयोक्तिः॥यथा॥नीलोत्पलशरशशाङ्कस्यांलोचनयोः कराब्जानांच ग्रहणपूर्वकंतद्रूप्यता
ध्यवसानं।यथावा।वापीकापिस्फुरतिगगनेतत्परंसूक्ष्मपद्या सोपानालीमधिगतवतीकांचनीमैंद्रनीली।
अग्रेशैलौसुकृतिसुगमौचंदनच्छन्नदेशौ तत्रस्थानांसुलभममृतंसन्निधानात्सुधांशोः॥अत्रवाप्यादि
शब्दैर्नी[redacted] भ्रूलतयोर्निगीर्णा॥अत्रातिश
योक्तौरूपकविशेषणंरूपकेदर्शितानांविधानामिहापिसंभवोस्तीत्यतिदेशेनप्रदर्शनार्थं।तेनात्रापि
अभेदातिश[redacted]योक्तिताद्रूप्यातिशयोक्तिरेतिद्वैविध्यं॥ तत्राप्याधिक्यन्यूनत्वादिविभागश्चेतिसर्वम
नुसंधेयं॥यथावा॥समाबद्धयास्तेरूपवनचकोरैरनुसृतः किरज्ज्योत्स्नामेकांनवनवलिपाकधवलिनी। १।८
उदग्राकाराग्रंग्रहिणनयनेतर्पयमभागनाकाशेकोयंगलितहरिणःशीतकिरणः॥अत्रकोयंगलितहरि
णइत्यनेनप्रसिद्धचंद्रभेदस्ततदुत्कर्षश्चगम्यते॥एवमन्यदप्यूहनीयं॥यद्यप्यपह्नुतिगर्भत्वंतत्सैवमा
पह्नवाम्रता॥त्वत्सूक्तेषुसुधाराजन्भ्रांताः पश्यंतितांविधौ॥अत्रत्वत्सूक्तिमाधुर्यमेवामृतमित्य

तिशयोक्तिः॥चंद्रमंडलस्थममृतंनभवतीतिअपह्नुतिगर्भा।यथावा॥मुक्ताविद्रुममंतरामधुपरसः पुष्पं
परंधूर्वहंप्रालेयद्युतिमंडलेखलतयोरेकासिकानास्तिवे।तद्वोदंचतिशंखमूर्ध्निनपुनःपूर्वाचलात्यांतरेतानी
मानिविकल्पयंतितइमेयेषांनसाहृत्कृपथे।अत्राधररसमधुरसइत्याद्यतिशयोक्तिः॥पुष्परसोमधुरसो
नभवतीत्याद्यपह्नुतिगर्भा॥अलंकारसर्वस्वकृतास्वरूपोत्प्रेक्षायांसापह्नवत्वमुदाहृतं॥गतासुतीरं
तिमिघट्टनेनससंभ्रमंपौरविलासिनीषु।यत्रोत्थसत्फेनततिच्छलेनमुक्ताट्टहासेवविभातिशिप्रा॥तत
स्त्वियानत्रभेदः यत्तत्रशुद्धापह्नुतिगर्भत्वंयत्रफेनततित्वंअपह्नुतंतत्रैवाट्टहासत्वोत्प्रेक्षणादिहतुपर्य
स्तापह्नुतिगर्भत्वंहृदुमंडलादावपह्नुतस्यामृतादेःसूक्त्यादिषुनिवेशनादिदंचपर्यस्तापह्नुतिग
र्भत्वमुत्प्रेक्षायामपिसंभवति॥तत्रस्वरूपोत्प्रेक्षायां।यथा॥जानेतिरागादिदमेवबिंबंबिंबस्यचव्य
क्तिमितोधरत्वं॥द्वयोर्विशेषावगमप्रवृत्तमाणांनाम्निभ्रमोभूदनयोर्जनानां॥छ॥अत्रप्रसिद्ध
फलेबिंबतामपह्नुत्यातिरागेण।निमित्तेनदमयंत्याअधरेतदुत्प्रेक्षापर्यस्तापह्नुतिगर्भा।हेतूत्प्रे

छायास्त्वङ्गनेऽत्र आलिखितदेहत्वेनोदाहरणमेवं दृश्यते ।। न ह्यंधकारो बाध्यहेतुत्वमपह्नुत्यान्यत्र निवे
शितं ।। फलोत्प्रेक्षायां ।। यथा ।। रविबिंबो गजः पद्मान्नतह्रस्वान् बाधितुं ध्रुवं ।। सरोरुचिश्शातिनस्त्रातुं गजस्ना
नं हि निष्फलं ।। अत्र गजस्य सरः प्रवेशनं प्रति फले स्नाने फलत्वमपह्नुत्याकूबाधनेतन्निवेशितं ।। अ
लमनया प्रसक्तानुप्रसक्त्या ।। प्रकृतमनुसरामः ।। भेदकातिशयोक्तिस्तु तस्यैवान्यत्ववर्णनं ।। अन्यदेवा
स्य गांभीर्यमन्यद्धैर्यं महीपते ।। अत्र लोकप्रसिद्धगांभीर्याद्यभेदेपि भेदो वर्णितः ।। यथा वा ।। अन्येयं रूपसं
पत्तिरन्या वैदग्ध्यधोरणी ।। नैषा नलिनपत्राक्षी सृष्टिः साधारणी विधेः ।। संबंधातिशयोक्तिः स्यादयोगे
योगकल्पनं ।। सौधाग्राणि पुरस्यास्य स्पृशंति विधुमंडलं ।। छ ।। यथा वा ।। कतिपयदिवसैः क्षयं प्रयायात्क
नकगिरिः कृतवाससरावमार्गः ।। इति मुदमुपयाति चक्रवाकी वितरणशालिनि वीररुद्रदेवे ।। अत्र चक्रवाक्याः
स्तुत्यस्तित्वयकारकमरुमेरुक्षयसंभावनाप्रयुक्तसंतोषाभावेपि तत्संबंधो वर्णितः ।। छ ।। योगेप्ययोगसं
बंधातिशयोक्तिरितीर्यते ।। त्वयि दातरि राजेंद्र स्वर्द्रुमान्नाद्रियामहे ।। छ ।। अत्र स्वर्द्रुमेष्वादरसंबंधेप्य
संबंधो वर्णितः ।। यथा ।। अनयोरनवद्यांगि स्तनयोर्जृंभमाणयोः ।। अवकाशो न पर्याप्तस्तव बाहुलतांतरे ।। अ
क्रमातिशयोक्तिः स्यात्सहत्वे हेतुकार्ययोः ।। आलिंगंति समं देव ज्यां शराश्च पराश्च ते ।। छ ।। अत्र यदा मौर्व्यां

१२

शरसंधानं तदानीमेव शत्रवः क्षितौ पतंतीति हेतुकार्ययोः सहत्वं वर्णितं ।। यथा वा ।। मुंचति मुंचति को
शं भजति च भजति प्रकंपमरिवर्गः ।। हम्मीरवीरखड्गे त्यजति त्यजति क्षमामाशु ।। अत्र खड्गस्य को
शत्यागादिकाल एव रिपूणां धनगृहत्यागादि वर्णितं ।। चपलातिशयोक्तिस्तु कार्ये हेतुप्रसक्ति
जे ।। यास्यामीत्युदिते तन्व्या वलयो जवदूर्मिका ।। ।। अत्र नायकप्रवासप्रसक्तिमात्रेण योषितो
तिकार्श्यं कार्यमुखेन दर्शितं ।। यथा वा ।। प्रादात्कुंसकृदीक्षितेपि कुसुमे हस्ताग्रमाजो हितं ला
क्षारसं न वाच्चयापि सहसा रक्तं तलं पादयोः ।। अंगानामनुलेपनस्मरणमप्यल्पं तरवेदाय दृष्टंता
धीरदृशः किमन्यदलकामोदोपि भारायते ।। यथा वा ।। यामि न यामीति धवे वदति पुरस्तात्क्षणेन त
न्वंग्याः गलितानि पुरोवलयान्यपराणि तथैव दलितानि ।। छ ।। अत्यंतातिशयोक्तिस्तु पौर्वा
पर्यव्यतिक्रमे ।। अग्रे मानो गतः पश्चादनुनीता प्रियेण सा ।। यथा वा ।। कवींद्राणामासन्प्रथ
मतरमेवांगनद्भुवः श्रवलग्नाः गासंगाकुलकरिमदामोदमधुराः ।। अमीषामेषामुपदिपति
तारूढ्न्नपतेः करालाः क्षीरोदप्रसरगुरुवीचीतरुचराः ।। एतास्तिस्त्रोप्यतिशयोक्तयः ।। का
र्यशीघ्रप्रसायनार्थाः ।। वर्ण्यानामितरेषां वा धर्मैक्यं तुल्ययोगिता ।। संकुचंति सरोजानि

स्वैरिणीवदनानिच॥ त्वदंगमार्दवेदृष्टे कस्यचित्तेनजायते॥ मालतीशशभृल्लेखाकदलीनांकठो
रता॥ ७॥ प्रस्तुतानामप्रस्तुतानांचगुणक्रियारूपैकधर्मान्वयस्तुल्ययोगिता॥ संकुचंतीसरोजप्र
स्तुतंतुल्ययोगितायामुदाहरणं॥ तत्रप्रस्तुतत्वंप्रदोषकालतयावर्णनीयानांसरोजानांप्रकाशन्नीरूस्वैरिणी
वदनानांचसंकोचरूपैकक्रियान्वयोदर्शितः॥ उत्तरश्लोकेनायिकासौकुमार्यवर्णनेप्रस्तुते अवर्ण्य
नीयानांमालत्यादीनांकाठोरतारूपैकगुणान्वयः॥ (द्वा...)॥ सज्जातपत्रप्रकरान्वितानि समुद्वहंति स्फु
टपाटलत्वं। विकस्वराण्यर्ककराभिमर्शाद्दिनानिपद्मानिचवृद्धिमीयुः॥ नागेंद्रहस्तास्त्वचिकर्कशत्वाद
कांतशैत्यात्कदलीविशेषाः॥ लब्ध्वापिलोकेपरिणाहिरूपंजातास्तदूर्वोरुपमानबाह्याः॥ अत्रग्री
ष्मवर्णनेतदीयत्वेनप्रस्तुतानांपद्मानांचैकक्रियान्वयः। उरुवर्णनेप्रस्तुतानांकरिकराणांक
दलीनांचैकगुणान्वयः॥ हिताहितेवृत्तितुल्यतामपरातुल्ययोगिता। प्रदीयतेपराभूतिर्मित्र
शात्रवयोस्त्वया॥ अत्रहिताहितयोर्मित्रशात्रवयोरुत्कृष्टभूतिदानपराभवदानरूपस्यैकविधत्वेन
णैकधर्मवत्तायात्तुल्ययोगितोक्ता॥ यथा वा॥ यश्चनिंबंपरशुनायश्चैनंमधुसर्पिषा॥ यश्चैनंगंधमाल्या
द्यैःसर्वस्यकटुरेवसः॥ अत्रवध्यत्वसिंचनार्चनसमाहारैर्वाक्यात्रिधूपनीयानि॥ पूर्वोदाहरणं
स्तुतिपर्यवसायि इदंतुनिंदापर्यवसायीतिभेदः॥ इयंसमस्तुतीकं ... हरणे ... तुल्ययोगिता॥ गुणो १६

त्कर्षैःसमीकृत्यवचोल्पातुल्ययोगिता॥ लोकपालोयमःपाशीश्रीदःशक्रोभवानपि॥ अत्रवर्णनी
योराजाशक्रादिभिर्लोकपालत्वेनसमीकृतः॥ यथावा॥ संगतानिमृगाक्षीणांतडिद्विलसितान्यपि॥ क्ष
३ न्यपि णद्वयंनतिष्ठंतिघनारब्धान्यपिस्वयं॥ पूर्वस्तुतिरियंनिंदा॥ इयंकाव्यादर्शेदर्शिता॥ इमांतुल्ययोगितांनि
र्दिशंतिकेचिद्व्यवहारकं॥ यद्वाहजपदेवाः॥ स्तिद्धिः ख्याततपुचेन्नामकीर्तनेतुल्यतोक्तये॥ युवामेवइ
विख्यातौत्वंबलिर्इंद्रलेखिद्धिलेरिति। मतांतरेष्वत्रचक्रमाणांदीपकमेव। वदंतिवर्ण्यावर्ण्यानांध
र्मैक्यंदीपकंबुधाः॥ मर्दनेनातिकलनेनप्रतापेनमहीपतिः॥ ७॥ प्रस्तुताप्रस्तुतानामेकधर्मान्वये
दीपकं। यथा राजकलनयोःप्रस्तुताप्रस्तुतयोर्नमनक्रियान्वयः॥ यथावा॥ मणिःशाणोल्लीढः
समरविजयीहेतिदलितोमदक्षीणोनागःशरदिसरितःश्यानपुलिनाः॥ कलाशेषश्चंद्रःसुरतमृ
दिताबालवनितातनिम्नाशोभंतेगलितविभवाश्चार्थिषुनृपाः॥ अत्रप्रस्तुतानांनृपाणांअप्रस्तु
तानांमण्यादीनांचशोभैकधर्मान्वयः॥ प्रस्तुतैकनिविष्टःसमानोधर्मःप्रसंगादन्यत्रोपकरो
ति। प्रासादार्थमारोपितोदीपरथ्यायामितिदीपसादृश्यादीपकं॥ संताप्यंनिवृत्तिंबापेक्षितज्ञ
यः॥ यद्यपिसुतपुष्पंप्रपिबेच्चिंतंतिपुष्पवास्त्रयः॥ सुरयानेतविधस्पयस्यः॥ नातिसेविः

स्थलस्यापि सामर्थ्यत्वं प्रसंगः तत्र नवं प्रासंगिकं॥२१॥

मितत्र प्रस्तुताप्रस्तुतानां युगपद्धर्मान्वयः प्रतिभाति॥ प्रदेन जातिकलत्र इत्यत्र प्रस्तुतस्यैव प्रथमान्वयः
न श्चापि प्रासंगिकत्वं न हीयते॥ वस्तुतस्त्वप्रस्तुतोद्देशेन प्रवृत्तस्यैव वर्णनस्याप्रस्तुतेष्वन्वयात्। न हि दीप
स्यरथ्याप्रासादयोर्युगपदुपकारकत्वेन ज्ञामात्र धर्मप्रापितस्य स्वरूपस्याति खिस्य: प्रथमपरिवेषणेनन्वप्रास
गिकत्वं न हीयते॥ तुल्ययोगितायां त्वेकं प्रस्तुतमन्यदप्रस्तुतमिति विशेषाग्रहणात्। सर्वोद्देशेनैव धर्मो
क्तिरिति विशेषः॥ अयं वानयो [redacted] रनयोर्विशेषः॥ उपमारूपमालंकारस्य गम्यत्वाद्विशेषः अत्रा
प्रस्तुतमुपमानं। प्रस्तुतमुपमेयमिति व्यवस्थितमुपमानोपमेयभावः। तत्र तु विशेषाग्रहणादेव किंतुः
सइति:॥छ॥ त्रिविधं दीपकावृत्तौ नवेत्यावृत्तिदीपकं॥ वर्षत्यंबुदमालेयं वर्षत्येषा च शर्वरी। उन्मीलंति कदं
बानि स्फुटंति कुटजाः द्रुमाः। माद्यंति चातकास्तृप्ता माद्यंति च शिखावलाः॥छ॥ दीपस्थाने कोपकारस्तम
त्यादीपस्थानीयपदस्यार्थस्य वा उभयोर्वा अनुवृत्तौ त्रिविधमावृत्तिदीपकं॥ क्रमेणोदाहरणत्रयेणोदाहरणानि
दर्शितानि॥ यथा वा॥ उत्कंठयति मेघानां माला वर्गं कलापिनां। यूनां चोत्कंठयत्यद्य मानसं मकरध्व
धन ३ जः॥ शमयति जलधारा चातपमूलं तापं विरोपनतां। तपयति च वधूलोचनजलधाराकामिनां प्रवासरुचिं। वद
नेन निर्जितं तव निलीयते चंद्रबिंबमंबुधरे॥ अरविंदमपि सुंदरि निलीयते पाथसां पूरे॥ एवं वार्तो वं२
नोप्रस्तुतानां प्रस्तुतोभयविषयत्वाभावेपि दीपकछायापत्तिमात्रेण दीपकव्यपदेशः॥ वाक्ययोरेकमता

क ३

मान्ये प्रतिवस्तूपमा मता। तापेन भ्राजते सूरः शूरश्चापेन राजते। यत्रोपमानोपमेयवाक्ययोरेकः
समानो धर्मः पृथङ्निर्दिश्यते सा प्रतिवस्तूपमा मता। प्रतिवस्तु प्रतिवाक्यार्थमुपमा समा।
न धर्मो यस्यामिति व्युत्पत्तेः। यथा नैव भ्राजते राजत इति एक एव धर्म उपमानोपमेयवाक्य।
योः पृथक् भिन्नपदाभ्यां निर्दिष्टः। यथा वा॥ विमलशैलीगुणवतां रखिवत्नुध्यान बाध्यति।
रत्नदीपस्य हि शिखा वात्ययापि न नाश्यते॥ यथा वा॥ लवामृतस्यंदि निपादपंकजे निवेशिता
त्मा कथमन्यदिच्छति। स्थितेरविंदे मकरंदनिर्भरे मधुव्रतो नेक्षुरसं हि वीक्षते॥ अनय
र्यपि उपमेयवाक्ये निर्दिष्टा उपमानवाक्ये अवीक्षते इति धर्मभेदः प्रतिभाति। यथापि विद्यामात्र
स्य वर्णनीयस्य प्रतिषेधान ईक्षादिच्छापूर्वकत्वाद्धाप्रतिषेध्योयमनिच्छापर्यवसित एवेति
धर्मैक्यमनुसंधेयं। अपर्याप्तिः। प्रस्तुतानां अप्रस्तुतानां वा प्रतिवस्तूपमा तु प्रस्तुताप्रस्तु
नामिति विशेषः। अयं चापरो विशेषः॥ आवृत्तिदीपकं वै धर्मैक्येन संभवति। प्रतिवस्तूप
मा तु वैधर्म्येणापि दृश्यते। यथा वा॥ विद्वानेव विजानाति विद्वज्जनपरिश्रमं। न हि वंध्या वि
जानाति गुर्वीं प्रसववेदनां॥ यदि संति गुणाः पुंसां विकसंत्येव ते स्वयं। न हि कस्तूरिकामोदः

...पेनविन्नाप्यते।चेत्थंबमतिबिंबं... [illegible] ...नस्तवत्कृतिः।।त्वमेवकीर्त्तिमान्... [illegible] ...दुरेवत्विक्ती
तिमान्।।८।।यत्रोपमानोपमेयवाक्ययोः... [illegible] ...वबधर्मो।।बिंबप्रतिबिंबभावेननिर्दिश्येत... [illegible] ...नः।।त्वमे
वकीर्त्तिमानित्यत्रकीर्त्तिकी...बिंबप्रतिबिंबभावः।।यथावा।कामंनृपाःसंतिसहस्रशोन्येराजन्वतीमा
हुरनेनभूमिं।नक्षत्रताराग्रहसंकुलापि... [illegible] ...ज्योतिष्मतीचंद्रमसैवरात्रिः।।यथावा।।देवीवाचमुपासते
हिबहवःसारंतुसारस्वतंजानीतेनितरां।नमोगुरुकुलक्लिष्ट... [illegible] ...मुरारिःकविः।।अब्धिर्लंघितएव
वानरभटैःकिंत्वस्यगंभीरतामापातालनिमग्नपीवरवपुर्जानातिमंथाचलः।।नन्वत्रोपमा
नोपमेयवाक्ययोर्धर्ममेकएवधर्मइतिप्रतिवस्तूपमायुक्तामैवं।अत्रोच्यतेनेयंप्रतिवस्तूपमा... [illegible] ...तानस्य
वाधिकत्वेनतत्रनानातीरैर्नसागराधस्तलावगाहित्वं... [illegible] ...स्पर्शमात्रस्यविवक्षितत्वात्।।
अत्रेदाहरणान्तरंदीपका।।विशेषः।पूर्वस्मिन्... [illegible] ...विषमत्वहेतोर्दृष्टान्तेत्वधर्मेण
पृथग्दृश्यते।कृतंभगवदभिमुखंमनस्त्वया।किमव्ययदेवनिहितोभ्रमतोद्विषः।।तमांसि... [illegible] ...ताव
दन्तुमान्दन्तयावदाय।सुहृदादि... [illegible] ...।।वाक्यार्थयोःशब्दशायोरैक्यारोपोनिदर्शना।। [illegible] ...
म्यतामेयंपूर्णेंदोरकलंक... [illegible] ...ता।।अन्नदाहक... [illegible] ...यद्वाक्यार्थस्यपूर्णेंदोरकलंक
त्वस्योपमानवाक्यार्थस्ययुष्माकमैक्यारोपः।।यथावा।।अरण्यरुदितंकृतंशवशरीरमुद्वर्तितं १९.

नें

स्थलेऽब्जमवरोपितंसुचिरमूषरेवर्षितं।।श्वपुच्छमवनामितंबधिरकर्णजापःकृतोधृतोंधमुखदर्प
णोयदबुधोजनःसेवितः।।अत्राबुधजनसेवायाःअरण्यरोदनादीनांचयत्तत्ताभ्यामैक्यारोपः।।
पदार्थवृत्तिमप्येकेवदंत्यन्यांनिदर्शनां।त्वन्नेत्रयुगलंधत्तेलीलांनीलांबुजन्मनोः।।८।।त्व
न्नेत्रयुगलेनीलांबुजगतलीलापदार्थारोपोनिदर्शना।।यथावा।।वियोगेगौडनारीणांयोगं
डतलपाण्डिमा।अप्रतस्खर्जूरीमंजरीगर्भरेणुषु।।पूर्वस्मिन्नुदाहरणेउपमेयेउपमानध
र्मारोपः।इहतूपमानेउपमेयधर्मारोपइतिभेदः।उभयत्राप्यन्यधर्मस्यान्यत्रासंभवेपर्यवसान
दृशधर्मारोपादौपम्येपर्यवसानंतुल्यं।इयंपदार्थवृत्तिर्निदर्शनालंकृतोपमेतिजयदेवेनव्याकृ
ता।यत्तुवियोगेगौडनारीणामितिश्लोकःप्राचीनैर्वाक्यार्थवृत्तिर्निदर्शनायामुदाहृतस्तथापि
विश्लिष्टयोर्धर्मयोरैक्यारोपोवाक्यार्थवृत्तिनिदर्शनैव।।उपमानोपमेययोरन्यतरस्मिन्नन्य
तरधर्मारोपःपदार्थवृत्तिनिदर्शनेतिव्यवस्थामाश्रित्याप्यन्यैरिहोदाहृतः।।एवंच।त्व
यिसतिशिवदातायस्मद्दत्तार्थिनामितभरणमनुसरंतोदर्शयंतोर्थिमुद्रां।।चरमचरणघातै
र्दुर्मदेहंदोर्मधुकामाःफरन्तमनुसरामःकामधेनोस्थितायां।।दोग्धीतिनोपुरस्यधिष्ठंतुदुग्धुस्ते।

गुणार्णवं। इत्यादिषु वाक्यभेदाभावेऽपि वाक्यार्थवृत्तिरेव निदर्शना।। विशिष्टयोरैक्यारोपसद्भावात्
।वाक्यार्थयोः सदृशयोरिति लक्षणवाक्ये वाक्यार्थशब्देन बिंबप्रतिबिंबभावापन्नवस्तुविशिष्टरू
पयोः प्रस्तुताप्रस्तुतधर्मयोर्विवक्षितत्वात्। एवं च राजसेवा मनुष्याणामसिधारावलेहनं। पं
चाननपरिष्वंगो व्यालीवदनचुंबनमित्यत्र प्रस्तुताप्रस्तुतयोरैकपदोपात्तत्वेऽपि वाक्यार्थवृत्ति
निदर्शनैवानहृतिः। तयोर्बिंबप्रतिबिंबभावापन्नवस्तुविशिष्टव्यापाररूपत्वात्। अत एव निद
र्शनाया रूपकाद्भेदः। रूपके हि विशिष्टयोरेव मुखचंद्रादिकयोरैक्यारोपः। अंह्रिदंडो हरेरूर्ध्वमुत्क्षि
प्तो बलिनिग्रहे। विधिविश्वसृजः पद्मनालदंडो मुदेऽस्तु नः। इति विशिष्टरूपकोदाहरणेऽपि न बिं
बप्रतिबिंबभावापन्नवस्तुविशिष्टता।। विधातुर्विष्टरकमलश्लिष्टत्वरूपसाधारणधर्मवृत्तसंपादनार्थमेव तत्र वि
शेषणोपादानात्। यद्यपि सौम्यतेत्यादिनिदर्शनोदाहरणेषु दाहपूर्वं ह्लादकानां दकरत्वादिनेवात्र विशेषणयो
र्बिंबप्रतिबिंबभावाभावात्। यत्र तु विषयविषयिविशेषणानां परस्परसादृश्येन बिंबप्रतिबिंबभावोऽस्ति।।
ज्योत्स्नाभस्मच्छुरणधवला बिभ्रती तारकास्थीन्यन्तर्धानव्यसनरसिका रात्रिकापालिकीयं।। द्वीपाद्द्वीपं भ्रमति दधती
चंद्रमुद्राकपाले न्यस्तं सिद्धांजनपरिमलं लांछनस्य च्छलेनेति सावयवरूपकोदाहरणं। तत्रापि विषयविषयिणोस्त
द्विशेषणानां च प्रत्येकमेवैक्यारोपः। न तु ज्योत्स्नादिविशिष्टरात्रिरूपविषयस्य भस्मादिविशिष्टकापालिकीरूपवि

९

षयिणा सह विशिष्टरूपेणैक्यारोपो [redacted] स्ति। तस्माद्राजसेवा मनुष्याणामसिधारावले
हनमित्यादावपि वाक्यार्थवृत्तिनिदर्शनेति युक्तं। मतांतरे त्विह पदार्थवृत्तैव निदर्शना यथा। अप
रां बोधनं प्राहुः क्रियया सदसदर्थयोः। नश्येद्राजविरोधीति क्षीणं चंद्रोदयेऽतमः। उदयन्नेव सविता प
द्मेष्वर्पयति श्रियं। विभावयन्समृद्धीनां फलं सुहृदनुग्रहं। क्वचित् किंचित् क्रियाविशिष्टस्य स्वक्रिय
या परान्प्रति सतः सतो वार्थस्य बोधनं यन्निबध्यते।। तदपरां निदर्शनामाहुः। असदर्थबोधने उदाहर
णमुदाहरणं। तत्र नश्येदिति बोधयदिति वक्तव्ये बोधयदिति स्यगम्यमानत्वादप्रयोगः।। ततश्च राजद्वेषिणा
मह विरुद्धं स्वयं नाशक्रियया विशिष्टं तमः स्वकीयया क्रियया दृष्टांतरूपतया अन्योऽपि राजविरुद्धो
नश्येदिति दृष्टनिष्टपर्यवसायिनमर्थं बोधयदेव नष्टमिति निबंधनादसदर्थनिदर्शना। तत्रोत्तरश्लोके स
विता स्वोदयसमसमयमेव पद्मेषु लक्ष्मीमादधानस्तायापमलरूप्याधाना क्रियया परान्प्रति सम
द्धीनां फलं सुहृदनुग्रह एवेति श्रेयस्करमर्थं बोधयन्निबद्ध इति सदर्थनिदर्शना। यथा वा। उन्नतं प
दमवाप्य यो लघुर्हेलयैव स पतेदिति ब्रुवं।। शैलशेखरगतः पृषद्गणश्चारुमारुतधुतः पतत्यधः।।
अत्र गिरिशिखरगतो वृष्टिबिंदुगणो मंदमारुतमात्रेणापि कंपितः पतन् लघोरुन्नतपदप्राप्तेः पतनहे

उपमेयदर्शबोधयन्निबोध्यस्त्वमर्थनिदर्शना। चूडामणिपदे धत्ते यो देवं रविमागतं। सतां कार्यातिथे
यीति बोधयन् गृहमेधिनः॥ अत्र समागतं रविं शिरसा संभावयन् उदयाचलः स्वनिष्ठया विधा
नेन्यासमागतानां सतामेवं गृहमेधिभिरातिथ्यं कार्यमिति सदर्थं। बोधयन्निबद्ध इति सद
र्थनिबंधना॥ अत्र केचित्। वाक्यार्थवृत्तिपदार्थवृत्तिनिदर्शनाद्वयमसंभवद्वस्तुसंबंधनिबंध
नेति। तृतीयां तु संभवद्वस्तुनिबंधनेति च प्रवदंति। तथा च यनिदर्शनायां वाक्यार्थयोरेकत्वम
नवद्यो: सामर्थ्यवद्वस्यति। द्वितीयनिदर्शनायामपि अन्यधर्मोन्यत्रासंभवधर्मिणो: साम्यपर्य
वसानादि। तृतीयनिदर्शनायां तु स्वक्रियया परान् [redacted] प्रतिसदर्थबोधनं संभवदेव अनतां गमि
करोति॥ बोधयन् गृहमेधिनः इत्यादौ दिकारिविगिरिद्ध्यापयतीति वत्। समर्थाचरणेनैव प्रपा
ठः॥ तथा च। यथा कारिविगिरि: श्रीतापनयनेन बद्ध्यसमर्थानं करोति। एवं वर्ण्यमानः पर्वतः स्वयमु
पगमनभावेन गृहमेधिनं उक्तबोधनं समर्थान् कर्तुं क्षमते। यथायं पर्वतः समागतं रविं शिरसा सं
भावयतीति॥ एवं गृहमेधिभिरागतं संतं समुचितं पूजया संभावयेदिति॥ अत संभवद्वस्तुबोधन
संबंध इति॥ व्यतिरेको विशेषश्चेदुपमानोपमेययोः॥ शैलाद्विनीतासंतत किंतु म्रक्षणि कोमला।